

חובת האב לזון את ילדיו

הקדמה

נאמר בתורה (שמות כא, י) בנוגע לאמה עבריה "אם אחרת יקח לו שארה כסותה וענתה לא יגרע".
 בבבלי במסכת כתובות (מז, ב) נלמדות מפסוק זה חובות הבעל לאשתו:
 דתניא: שארה - אלו מזונות, וכן הוא אומר: ואשר אכלו שאר עמי; כסותה - כמשמעו; עונתה - זו
 עונה האמורה בתורה וכן הוא אומר: אם תענה את בנותי.

אמנם בגמרא (שם) מובאת גם דעה שמזונות האשה אינם מהתורה אלא מתקנת חכמים:
 תנו רבנן: תיקנו מזונותיה תחת מעשה ידיה... ופירקונה תחת פירות, וקבורתה תחת כתובתה,
 לפיכך בעל אוכל פירות.

למעשה נחלקו הראשונים בכך: הרמב"ם (הלכות אישות יב, ב) פסק שמזונות, כסות ועונה הינם
 מהתורה. הרא"ש (כתובות פרק יג, ו) פסק שרק כסות ועונה הם מהתורה ומזונות הם מתקנת
 חכמים. ואילו רמב"ן (שמות כא, ט) ור"ן (כתובות יז, א בדפי הרי"ף) פסקו שרק עונה היא מהתורה
 אך מזונות וכסות הם מדברי חכמים.

חובת המזונות לאשה כתובה במפורש בתורה או לכל הפחות במשנה (כתובות סד, ב). לעומת זאת
 לא רק שלא מוזכרת בתורה או במשנה חובה על האב לזון את בניו, אלא שבמשנה במסכת כתובות
 (מט, א) איתא שאין כלל חובה כזו: "האב אינו חייב במזונות בתו. זה מדרש דרש רבי אלעזר בן
 עזריה לפני חכמים בכרם ביבנה: הבנים יירשו והבנות יזונו, מה הבנים אינן יורשין אלא לאחר
 מיתת האב, אף הבנות אין ניזונות אלא לאחר מיתת אביהן". הגמרא שם מסבירה שה"ה שהאב
 אינו חייב במזונות בנו, ונותנת טעם מדוע נכתב במשנה 'בתו'.

בהמשך (מט, ב) הגמרא מביאה את תקנת אושא:

"אמר רבי אילעא אמר ריש לקיש משום רבי יהודה בר חנינא: באושא התקינו, שיהא אדם זן את
 בניו ואת בנותיו כשהן קטנים. איבעיא להו: הלכתא כוותיה, או אין הלכתא כוותיה? תא שמע: כי
 הוה אתו לקמיה דרב יהודה, אמר להו: יארוד ילדה ואבני מתא שדיא! כי הוה אתו לקמיה דרב
 חסדא, אמר להו: כפו ליה אסיתא בצבורא, וליקום ולימא: עורבא בעי בניה, וההוא גברא לא בעי
 בניה! ... כי הוה אתי לקמיה דרבא, אמר ליה: ניחא לך דמיתזני בניך מצדקה? ולא אמרן אלא
 דלא אמיד, אבל אמיד - כפינן ליה על כרחיה..."

לא כ"כ ברורה מסקנת הגמ' האם הלכה כרבי אילעא או לא, אך למעשה כתבו הפוסקים שאכן
 אדם צריך לזון את בניו מתקנת אושא, אך אם לא מקיים את תקנת חכמים אין אפשרות לכפותו
 מלבד הכפשתו והעלבתו בציבור. אמנם, מי שאמיד ניתן לכפותו לזון את בניו מדין צדקה.

אולם בהמשך המסכת (כתובות סה, ב) מובא שאכן יש חובה על האב לזון את בניו הקטנים מאוד:
 "וואם היתה מניקה. דרש רבי עולא רבה אפיתחא דבי נשיאה: אף על פי שאמרו אין אדם זן את
 בניו ובנותיו כשהן קטנים, אבל זן קטני קטנים. עד כמה? עד בן שש; כדרב אסי, דאמר רב אסי:
 קטן בן שש יוצא בעירוב אמו. ממאי? מדקתני: היתה מניקה - פוחתין לה ממעשה ידיה ומוסיפין
 לה על מזונותיה; מ"ט? לאו משום דבעי למיכל בהדה. ודלמא משום דחולה היא! אם כן, ליתני
 אם היתה חולה, מאי אם היתה מניקה. ודלמא הא קא משמע לן, דסתם מניקות חולות נינהו.
 איתמר, אמר רבי יהושע בן לוי: מוסיפין לה יין, שהיין יפה לחלב".

אע"פ שלא נמצאה הוכחה ודאית מהמשנה לדברי רבי עולא רבה, מוסכם על הפוסקים שהלכה כוותיה¹. לכן המסקנה העולה מן הסוגיות היא שעד גיל שש האב חייב לזון את בנו בכל מקרה, מעל גיל שש האב חייב לזון מתקנת אושא, אך לא ניתן להוציא ממנו כסף בכפייה אלא רק לביישו ברבים, ובמקרה של אדם אמיד ניתן בכפייה להוציא ממנו כסף לבניו עד שיגדלו מדין צדקה.

יש לציין שאין תמימות דעים מהו מקור החיוב של מזונות עד גיל שש, האם מהתורה או מדברי חכמים, אך פשוט דברי רבי עולא רבה מורים שמדובר בדברי חכמים, וכ"כ בשו"ת משנה הלכות (חלק א סימן טז). אמנם הרמב"ם (אישות יב, ד) כתב "...חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים, מכאן ואילך מאכילן עד שיגדלו כתקנת חכמים...", ומשמע שהחיוב כלפי הילדים הוא מהתורה, אך ניתן לדחות שמעל גיל שש זוהי תקנת חכמים, תקנת אושא, ולפני כן זהו דין דרבנן כללי (כגון דין שהבן כלול באמו לגבי מזונות, כבהלכות עירוב).

גדר החיוב

לכאורה חיוב מזונות הילדים לא קשור למזונות האם, אלא מדובר בשני דינים נפרדים. אולם דעת הר"ן (כתובות כח, ב בדפי הרי"ף) היא שיש קשר ביניהם:

"ני"ל דכי אמרי' דזון אותם קטני קטנים דוקא בשאמן קיימת ומדין מזונות אמן [נגעו] בה, שכיון שהן נגררים אחריה אי אפשר לה להעמיד עצמה שלא תזון אותם, אבל בשאין אמם קיימת אינו חייב במזונותיהם. וגמרי' נמי דיקא לי הכי דמסייעין לעולא ממתני' מאי סייעתא נימא שאינו חייב לזון אלא זמן הנקתם, אלא ודאי דייקין הכי דמדתנא מוסיפין לה על מזונותיה משום דבעי למיכל בהדה אלמא מזונות הבן הנגרר אחריה הרי הן כמזונותיה ומדין מזונות שלה נגעו בה. וכיון דמדרי' יוסי שמעיין שעד שש הבן נגרר אחר אמו שמעיין שהוא חייב להוסיף על מזונותיה בשבילו עד שיהא בן שש, אבל כל שאין אמן קיימת לא מחייב. אבל לא ראיתי לראשונים ז"ל שאמרו כן". דעת הר"ן היא שהאב כלל לא חייב לזון את בנו, אלא שחלק ממזונות האם כוללים את מזונות הבנים, כי ודאי לנו שהאם תתן לילדיה ממזונותיה וכך יישארו לה פחות מזונות ממה שמגיע לה (לפי עושרו של הבעל, כדאיתא במשנה בכתובות סד, ב). לכן חלק ממזונות האם כוללים גם את הצורך הנפשי שלה לתת לבניה לאכול ולא להתאכזר עליהם. כך גם מוכח מכך שהבן יוצא בעירוב אמו, משמע שתלוי במזונותיה. אמנם הר"ן מקשה על עצמו, אך לא ברור האם הוא חוזר בו מדבריו בעקבות קושיא זו או לא.

יצוין, כי מדברי רש"י נראה שגם הוא הבין כר"ן, שכתב (סה, ב): "יוצא בערוב אמו - ערבה אמו לצפון ואביו לדרום אמו מוליכתו אצלה ואין אביו מוליכו אצלו שעדיין הוא צריך לאמו ובתרה שדיוהו רבן. אלמא עד שש צריך סיוע מאמו, וכשם שהבעל זן אותה כך זן אותה עמה".

לעומת זאת דעת הרא"ש (שו"ת כלל יז, ז), הריב"ש (שו"ת סימן מ"א) וראשונים נוספים היא שאין קשר בין מזונות האם למזונות הילדים. השו"ע פסק באבה"ע עא, ד עפ"י דבריהם: הבא על הפנויה וילדה ממנו, אם הוא מודה שהולד ממנו², חייב לזונו.

הד"מ (שם) כתב, וכן דעת הח"מ והב"ש (שם) ואחרונים נוספים, שהרא"ש וסיעתו חולקים על

¹ וכן נראית דעת הגמ' שהביאה את דברי רבי יהושע בן לוי, כך שאכן כוונת המשנה להוסיף מזונות למניקה בשביל התינוק, ונמצאה הוכחה לרבי עולא. וכע"ז הסביר הר"ן (יובא לקמן).
² עיין באמרי משה סימן י"א מה הדין כשהאב מכחיש, האם דין 'כיר' קיים במקרה זה ומהן הסברות לכאן ולכאן.

הר"ן כי לפי הר"ן הדין היה צריך להיות שהאב פטור ממזונות בנו כי הוא אינו חייב במזונות האם. אמנם האגר"מ (אבה"ז ח"א ק"ו) כתב שכ"ע מודים לר"ן והאריך לדון בכך, עיי"ש.

בנוסף לשאלה שהר"ן עצמו שואל שלא מצינו שאלמן פטור ממזונות בניו, יש להקשות על דבריו מגמרא ערוכה (כתובות נט, ב):

דתניא: נדרה שלא להניק את בנה... כופה ומניקתו, נתגרשה - אינו כופה, ואם היה מכירה - נותן לה שכרה וכופה ומניקתו, מפני הסכנה.

מגמרא זו עולה שכאשר תינוק לא מוכן לינוק מאשה אחרת, אמו הגרושה חייבת להניקו משום סכנה, ומוסיפה הגמרא שאבי התינוק נותן לה שכרה. וא"כ קשה על הר"ן מדוע האב צריך לשלם עבור הנקת התינוק, הרי הוא פטור ממזונות אשתו לאחר הגירושין? אמנם ניתן לתרץ שחייב מדין צדקה, אך זה דוחק.

דעת הרמב"ם

הרמב"ם בהלכות אישות (פי"ב, יד-טו) פסק:

"כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים, מכאן ואילך מאכילן עד שיגדלו כתקנת חכמים, ואם לא רצה גוערין בו ומכלימין אותו ופוצרין בו, אם לא רצה מכריזין עליו בציבור ואומרים פלוני אכזרי הוא ואינו רוצה לזון בניו והרי הוא פחות מעוף טמא שהוא זן את אפרוחיו, ואין כופין אותו לזונם אחר שש. במה דברים אמורים באיש שאינו אמוד ואין ידוע אם ראוי ליתן צדקה או אינו ראוי אבל אם היה אמוד שיש לו ממון הראוי ליתן ממנו צדקה המספקת להן מוציאין ממנו בעל כרחו משום צדקה וזנין אותו עד שיגדלו".

על פניו נראה שהרמב"ם לא מגלה לנו את דעתו בגדר חיוב מזונות הילדים.

אולם הח"מ (עא, סק"א) כותב אגב ריהטא שדעת הרמב"ם היא כדעת הרא"ש. הוא מביא נפק"מ במח' הר"ן והרא"ש, שלפי הר"ן שיעור מזונות הילדים הוא לפי עושרו של הבעל, כמזונות האם, ואילו לפי הרא"ש שיעור מזונות הילדים הוא כפי צרכם הבסיסי. הח"מ מפנה לסימן ע"ג ס"ו, שם פוסק השו"ע את דברי הרמב"ם הבאים: ולא האשה בלבד אלא בניו ובנותיו הקטנים בני שש או פחות חייב ליתן להם כסות המספקת להם וכלי תשמיש ומדור לשכון בו, ואינו נותן להם לפי עשרו אלא כפי צרכן בלבד (אישות יג, ו). הח"מ לומד מכך שגם מזונות הילדים הם כפי צרכן בלבד, וא"כ לדעתו הרמב"ם סובר כרא"ש. כך היא גם מסקנת המ"מ (אישות יג, ו) והב"ש (עו, סק"א).

על מסקנת האחרונים, שהרמב"ם סתם דבריו בדיני מזונות וסמך על דבריו בדיני כסות, יש להקשות: מדוע שהרמב"ם יסתום את דבריו בפרק יב ויסמוך על דבריו בפרק יג? בפרט שהחובה כלפי הילדים מופיעה בגמרא בהקשר של מזונות ולא של כסות, וא"כ הרמב"ם היה צריך לכתוב דין זה, שהחיוב הוא לפי צרכם, בדיני מזונות ולסתום בדיני כסות? בנוסף קשה שהרי בפרק כ"א הי"ז, בדין מזונות וכסות הילדים עד גיל שש המועברים לגרושה, הרמב"ם כן מציין שהתשלומים הנ"ל הם לפי הצורך, ואם כן כיצד ייתכן שרק בדין המקורי הרמב"ם לא כתב זאת?

לכן נראה לבאר כפשט דברי הרמב"ם שרק כאשר הרמב"ם כותב 'לפי צרכן', האב צריך לתת לפי צרכן, אך בהלכות מזונות הרמב"ם לא כתב כלום כי מזונות הילדים הם חלק ממזונות האם אשר שיעורם הוא לפי עושרו של האב, כסברת הר"ן.

חיזוק לדברים אלו ניתן למצוא בדברי המשל"מ (אישות יב, יד). בעקבות לשונו של הרמב"ם, "כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים", כתב המשל"מ: "א"ה ומדברי רבינו שכתב כשם שאדם חייב וכו' משמע דס"ל כהר"ן דמזונות בניו מדין מזונות אמם נגעו בה דאל"כ למאי הלכתא אקשינהו לימא חייב אדם לזון את בניו". כלומר המילה 'כשם' שכתב הרמב"ם מוכיחה שישנה השוואה בין מזונות האם למזונות הילדים, ואם כן גם הרמב"ם סובר כסברת הר"ן.

לאור סברת הר"ן ניתן להסביר את ההבדל בדברי הרמב"ם בין שיעור המזונות לשיעור הכסות. מזונות האם כוללים את מזונות הילדים כי 'אי אפשר לה להעמיד עצמה שלא תזון אותם' כלשון הר"ן, ולכן אם הילדים יקבלו רק מזונות לפי צרכן, מזונות האם ייפגעו כי היא תתן להם משלה ממזונותיה היקרים יותר (בפרט שבימים עברו מזון יקר יותר הוא לא מזון מעוצב יותר וכדו' כבימינו, אלא בכמות גדולה יותר או איכותי ובריא יותר, כגון בשר כדכתב הרמב"ם בהלכות אישות יב, יא). לעומת זאת אין הכרח שהאם תתן לילדיה את כסותה היקרה, הן משום שכסותה לא מתאימה לגודלם, והן משום שלילדים קטנים לא ממש אכפת אם הם לובשים בגדים יקרים.

סייעתא לדברי המשל"מ ניתן להביא מכך שהרמב"ם סידר את דיני מזונות הילדים בתוך פרק העוסק במזונות האשה. הרמב"ם היה יכול לכתוב זאת אגב דינים העוסקים בחובות האב לבנו (למולו, לפדותו, ללמדו אומנות וכדו') או לחילופין לכתוב בתוך דיני אישות בפרק בפני עצמו (כפי שעשה הטור) או כקובץ הלכות אחד בתוך פרק או בסמוך לדינים אחרים הקשורים לכך (כגון מזונות הבנות לאחר מיתת האב). סדר ההלכות ברמב"ם מראה שדיני מזונות הילדים תלויים במזונות האשה³.

קושיות על הרמב"ם ויישובן

לסיכום, מדברי הרמב"ם לעיל ניכר שסובר שמזונות הילדים תלויים במזונות האם, כפי שסובר הר"ן. אך כעת קשה כיצד יתרץ את הקושיות על הר"ן שהובאו לעיל? בפרט שהרמב"ם אכן פוסק את הדין שצריך לשלם שכר לגרושה המניקה (אישות כא, טז), וכן פוסק שצריך לשלם מזונות לבת האנוסה (שם יט, יד) כדעת הרא"ש (הרמב"ם כתב שם שצריך לשלם גם לבנות נוספות אע"פ שאין לאמם מזונות, כגון בת השנייה). קושיא נוספת היא מפסק הרמב"ם (אישות כא, יז): "הגרושה אין לה מזונות... אבל נותן לה יתר על שכרה דברים שהקטן צריך להן מכסות ומאכל ומשקה וסיכה וכיוצא בזה", ואם כן ברור שהרמב"ם פוסק שמזונות הילדים לא תלויים במזונות האם!?

קושיות אלו מתורצות בספר 'ידי אליהו' (אישות יב, יד) לרבי אליהו גאליפאפא: "...לא יתחייב לומר לדעת רבינו שאחר מיתת אמם יהא פטור כמו שכתב הר"ן ז"ל שלא ראה מי שאמר כן. ויש ליתן טעם לדבר שאפילו שמדין מזונות האשה נגעו בה אפילו מתה אמם כבר זכו במזונות מתקנת חכמים ולא מצי מפטר נפשיה... ולעולם חייב בהם. ומזה הטעם כתב רבינו בפרק כ"א מהלכות אלו שהגרושה המניקה את בנו נותן לה יותר על שכרה דברים שהקטן צריך להם מכסות ומאכל ומשקה וסיכה וכיוצא והיינו טעמא משום דכבר זכו בתקנת חכמים".

³ אמנם לפי דברינו חובת כסות הילדים לא קשורה לכסות האם, ואעפ"כ הרמב"ם כתבה בתוך דיני כסות האם. אך אין זה קשה כיוון שלאחר שהרמב"ם לא סידר את החובות כלפי הילדים בפרק בפני עצמו בגלל שמזונות הילדים כלולים במזונות אמם, אז גם כסות הילדים והדברים הנלווים (כלי תשיש ומדור) נכתבו אגב כסות האם.

דהיינו לאחר שבאופן עקרוני מזונות הילדים כלולים במזונות האם, כסברת הר"ן, חכמים תיקנו שגם כאשר אין חיוב כלפי האם יש חיוב כלפי הילדים, ואז החיוב הוא רק לפי צרכן. ונראית כוונתו שלא איירי דווקא בילדים שכבר היו חייבים כלפיהם ומתה אמם, אלא אף בילדים שלעולם לא זכו במזונות (כגון ילדי פנויה או ילדים שנולדו לאחר גירושי האם) שחכמים תיקנו בשבילם. בכך מתורצות הקושיות דלעיל, וברור מדוע האב חייב במזונות יתומים, במזונות ילדי גרושה ובמזונות ילדי אנוסה.

הסבר חדש בדעת הרמב"ם

אמנם אף לאחר הסברו של ידי אליהו עדיין ישנן כמה קושיות:

- א. מה המקור של חיוב הכסות (לפי צרכן), הרי חכמים המשיכו את חיוב המזונות גם למקרה שאין חיוב כלפי האם עצמה, אך אם אכן אין במקור חיוב ישירות כלפי הילדים מדוע להוסיף גם כסות אגב מזונות התלויים באם? (הרי לולא חיוב מזונות האם לא היה כלל חיוב של מזונות הילדים והוא הדין לכסות, אז מדוע עכשיו שיווצר חיוב כסות?)
- ב. לפי סברת הר"ן לא ברור מדוע חובת המזונות היא רק עד גיל שש? הניחא לשיטת הרא"ש שחכמים לא מחייבים את האב כאשר יש אפשרות לילד מעל גיל שש להסתדר לבד, אע"פ שזו אפשרות שאינה פשוטה לביצוע, אך לשיטת הר"ן שהחיוב נובע בגלל כורח המציאות שהאם תתן לילדיה מזון, וכי יעלה על הדעת שהאם תתן אוכל רק לילדיה הקטנים ואת הגדולים יותר תשלח לעבוד כאשר יש לה אוכל, וכי כולם עניים מרודים? ואף בעניים, הרי ברור שרוב האמהות יעדיפו לחסוך מפיהן ולתת לילדיהם אף מעל גיל שש?
- ג. מדוע האב לא חייב במזונות ילדי אשתו מנישואים קודמים, הרי האם תחלוק להם בהכרח ממזונותיה?

לכן נראה להציע ביאור חדש ברמב"ם. הרמב"ם אכן סובר כרא"ש שחכמים חייבו את האב בצרכים הבסיסיים (מזונות, כסות וכדו') של ילדיו הקטנים עד גיל שש, וזהו חיוב ישירות כלפיהם ללא קשר לאם. אלא שלאחר שלאב יש חובה ישירה כלפי בניו הקטנים, חכמים הגדירו את חיוב כמות מזונות הילדים לפי חיוב כמות מזונות האם, בעקבות סברת הר"ן. כך יוצא שחובת מזונות הילדים לא מתחילה באם אלא רק נגמרת באם. לכן רק במזונות הדין הוא שמזונות הקטנים הם לפי עושר הבעל, אך בכסות (אישות יגו), החיוב הוא לפי צרכם, כי האם לא בהכרח תתן לילדיה מכסותה. וה"ה כאשר אין חיוב כלפי האם (אישות כא, יז) חיוב מזונות הילדים הוא לפי צרכם. ההשוואה שכתב הרמב"ם "כשם שאדם חייב במזונות אשתו כך הוא חייב במזונות בניו ובנותיו הקטנים עד שיהיו בני שש שנים" מתבארת כעת כהשוואה לעניין גובה המזונות ולא לעצם החיוב. כעת כל השאלות שהוקשו על הר"ן לא נוגעות לרמב"ם הסובר באופן עקרוני כרא"ש, ורק ממשיך צעד נוסף עם סברת הר"ן רק לגבי שיעור המזונות ורק במקרה שחובת מזונות האם עדיין קיימת.

בשולי הדברים

התירוצים הנ"ל מועילים לשיטת הרמב"ם, אך הר"ן עדיין מוקשה. ייתכן שהר"ן חזר בו בעקבות קושייתו, ייתכן שעדיין עומד בהסברו, וייתכן גם שיודה להסבר המובא במאמר זה. אולם בכל מקרה השו"ע, בהביאו את דין הרא"ש לגבי בן פנויה, לא סותר הסבר זה וא"כ יש כאן נפק"מ להלכה. אמנם הנפק"מ היא רק לחיוב מזונות עד לשעת הגירושין, שכן חיוב המזונות

לאחר הגירושין הוא רק לילדים ולא לאם, וא"כ שיעור המזונות הוא רק לפי צורך הילדים ולא לפי עושר האב.
אמנם כמובן שאין כותב המאמר ראוי לפסוק הלכה, והדברים נכתבו רק כהצעה להסבר הרמב"ם.